

SZENCI MOLNÁR ALBERT LEVELEI LUDWIG LUCIUSHOZ
(1607—1610)

Szenci Molnár Albert naplójának és levelezésének gyűjteményes kötetében Ludwig Lucius ambergi tanár két levéllel szerepel¹, amelyek válaszok Molnár hozzá intézett leveleire. Ezek az elveszettnek hitt Molnár-levelek most, születése 400. évfordulójának küszöbén, váratlanul megkerültek.

Lucius levelezését és kézírathagyatékát — bár tartalmukat tekintve teljesen bázeli és dél-németországi vonatkozásúak — a schaffhauseni városi könyvtár őrzi; rokoni kapcsolatok, illetve örökösödés és végül ajándékozás révén kerültek oda már 1688-ban.² A hagyaték igen elhanyagolt és áttekinthetetlen állapotban volt, míg végre néhány évvel ezelőtt sor került rendezésére és korszerű katalogizálására. Ez azután számos meglepetéssel és értékes felfedezéssel járt³ s még ma sem tekinthető teljesen befejezettnek. Molnár 1607. augusztus 18. és 1610. szeptember 18. között kelt öt levele⁴ szintén az újárendezés folyamán került elő, hibátlan állapotban.⁵

A levelek címzettje Ludwig Lucius (Lutz), 1577—1642, kiváló svájci református teológus. Bázelen született, ahol apja a St. Peter templom diakonusa volt, tanulmányait szülővárosában végezte s 1594-ben elnyerte a „magister artium” fokozatot. Már fiatalon a héber nyelv szakértőjeként és nagyjövőjű teológusként tartották számon; 1596 és 1604 között diakonus és iskolarektor volt a dél-németországi Durlachban, ezután Ambergbe, Oberpfalz tartomány fővárosába hívták meg, az ottani gimnázium tanárának. Molnár bizonyára ott ismerkedett meg a nála három évvel fiatalabb tudóssal 1604/1605-ben,⁶ bár az is lehetséges, hogy már 1596-ban, Molnár kétszeri bázeli tartózkodása idején⁷ találkoztak. Lucius 1611-ben a bázeli egyetem filozófiai fakultásán lett „professor Organi Aristotelici” s ott is működött haláláig. 1619-ben nagyobb utazást tett Németországba és Hollandiába, segítséget nyújtott az anhalti német hercegség fővárosa, Köthen, iskolájának átszervezéséhez és részt vett a Dordrecht Zsinaton. A híres bázeli tudós nagyszámú egyetemi hallgatót vonzott szülővárosába. Életműve jelentős: 36 teológiai, filozófiai, nyelv.

¹ Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. Kiadta Dézsi Lajos. Bp., 1898. (Idézte: Napló). 235. kk. és 360. k. l.

² Vö. E. G. Rüschi: Aus Dokumenten der Stadtbibliothek. Leidenschaftlicher Jürg Jenatsch. (Arbeiter-Zeitung Schaffhausen, 1968, máj. 24., 121. sz.)

³ Uo. és Ernst Gerhard Rüschi: Adventsbrieife aus dem Dreissigjährigen Krieg. (Schaffhauser Nachrichten, 1967. dec. 14., 592. sz.)

⁴ A levelek jelzete: Stadtbibliothek Schaffhausen, Msc Scaph 7, Vol. III, Fasc. 5/6.

⁵ A Lucius-hagyaték rendezőjének, Dr. Ernst Gerhard Rüschi professzor úrnak, és Dr. Barbara Schnetzlernek, a schaffhauseni könyvtár munkatársának ezúton szeretnék köszönetet mondani szíves és értékes segítségükért.

⁶ Vö. Napló, 40. k.

⁷ Uo. 14. és 19.

szeti és egyháztörténeti művét tartják számon, köztük egy magyar vonatkozású nyomtatványt is: „Antichristi occidentalis in Hungaria persecutio”.⁸

Molnár Luciussal folytatott levelezése életének legnyugalmasabb, legboldogabb és legtermékenyebb időszakára esik.⁹ Az itt közölt levelek több új vonással gazdagítják Molnár életéről, jelleméről és munkásságáról alkotott képünket. Megtudunk néhány részletet helyzetének jobbrafordulásáról, marburgi tartózkodásáról, olvasmányairól, barátairól; megtudjuk, milyen álláspontot képviselt a korabeli Németországban folyó teológiai vitákban, s azt is, hogy zsoltároskönyvét hány példányban nyomták és mennyi szerzői tiszteletpéldányt kapott belőle.

Érdekesen egészítik ki mindezt Molnár és Lucius közös barátjának, a nürnbergi patrícius Georg Rehmnek¹⁰ Luciushoz intézett levelei.¹¹ Rehm őszinte érdeklődéssel kísérte Molnár életpályáját és igyekezett mindenben segítségére lenni; Molnár egy-egy küldeményét, vagy üzenetét is nem egyszer ő továbbította Luciushoz.¹²

Molnár, mint naplójából tudjuk,¹³ 1608-ban Németországban újra kiadta az „Apologia et protestatio ...” című, Bocskai István fejedelmet a szentháromság-tagadás vádjá ellen védelmező, latin nyelvű magyar protestáns röpiratot.¹⁴ A schaffhauseni Molnár-dokumentumok egyik érdekessége, hogy Molnár 1608. április 28-i levelét az említett röpirat egy Luciushoz szóló sajátkezű ajánlással ellátott példányának egyik üres lapjára írta.¹⁵ Ez a példány ismeretlen variáns s egyelőre csak annyi állapítható meg róla, hogy nyilvánvalóan nem magyarországi nyomdatermék. Az „Apologia” fennmaradt példányainak vizsgálata, valamint Rehm Luciushoz írt levelei alapján kétségtelennek látszik, hogy Molnár és barátai a röpiratot legalább két, esetleg három helyen adták ki Németországban.¹⁶

Szenci Molnár Albert Ludwig Luciushoz intézett öt levele már csak azért is becses történeti forrás, mert eddigi ismereteink szerint ez az egyetlen; Lucius fent említett két válaszlevelével együtt alighanem teljesnek mondható levelezés, amely a hányatott életű vándortudós után ránkmaradt.¹⁷

1. Marburg, 1607. augusztus 18. — Szabadkozik, hogy eddig nem írt és hogy nem tud küldeni frissen nyomtatott zsoltároskönyvéből, de elküldi a könyv előszavát. Beszámol életéről és a marburgi hírekről.

[Címzés külön borítékon:] Clarissimo Viro Domino Magistro Ludovico Lucio Basiliensi in Electorali Gymnasio Ambergensi doctentium Collegae doctissimo; Domino et amico suo plurimum colendo et amando. — [Majd más kéz írásával:] Zu Amberg im Kloster zu erfragen.

⁸ Életrajzához vö. Christian Gottlieb Jöcher: Allgemeines Gelehrten-Lexikon. Leipzig. 1750/51. (Idézte: Jöcher). II. köt. 2569. h.; Christoph Adelung, Heinrich Wilhelm Rotermund: Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers allgemeinem Gelehrten-Lexicon..., 1813. Repro kiadás: Hildesheim, 1961. (Idézte: Jöcher, Erg.) IV. köt. 40—42. h.; Allgemeine Deutsche Biographie (idézte: ADB). XIX. köt. Leipzig, 1884. 354. k. l.; Die Matrikel der Universität Basel. Kiadta Hans Georg Wackernagel. II. köt. Basel, 1956. 383. l.

⁹ Dézsi Lajos: Szentci Molnár Albert (1574—1633). Bp. 1897. (Idézte: Életrajz). 139—165. l.

¹⁰ Életrajzi adatait ld. lent, 1. sz. levél, 29. j.

¹¹ Stadtbibliothek Schaffhausen, Msc Scaph 5, Vol. I, Fasc. 7.

¹² Rehm leveleinek Molnárra vonatkozó részeit ld. lent, a megfelelő levelek jegyzeténél.

¹³ Napló, 48.

¹⁴ Vö. Révész Kálmán: Bocskai István apologiája. (Protestáns Szemle, XVIII. évf. 1906. 5. füz. 304. kk. l.)

¹⁵ Ld. lent, 4. sz. levél.

¹⁶ Molnárnak az „Apologia” 1608-as kiadása körüli tevékenységével más helyen kívánok bővebben foglalkozni; Rehm idevágó leveleihez vö. lent, 4. sz. levél, 3. j.

¹⁷ E helyen szeretnék köszönetet mondani Dr. Kenéz Győzőnek a levelek nyomdakész szövegének és magyar fordításának elkészítéséért.

Salve plurimum, Vir Clarissime, mi exoptatissime Domine Luci!

Cum superiori anno muneribus literariis a te exhilaratus¹ Ambergae discessissem,² Altorfioque³ edendi mei Psalterii⁴ causa Heidelbergam iter pararem,⁵ pro tuis donariis redhostimentum, et de eventu intentionum mearum te certiore me facturum promiseram, et ex animo voveram: id quod saepissime effectum dare sategbam, sed occupationibus variis, et difficilibus itinationibus subinde impediebar et distrahebar. Nunc igitur occasionem hanc nactus, animi mei in te propensi, et tui amantissimi observantissimique testes, hasce literas, ad te hilari manu, mentequè alacri perscribo.

Sed ne nunc quidem ex meo voto tibi satisfacio, vir animo meo desideratissime, neque remunerationem te dignam exhibere possum. Psalterii enim mei, vix tuo contuitu digni (neque quicquam tibi utilis), ne hujus quidem, inquam, exemplaria ad manus habeo, quae^a) ad te comòde mittere possem. Sunt impressa exemplaria MC,⁶ mihi vix 40 tradita,⁷ quae omnia petentibus amicis sunt Sigenae,^b) Heidelbergae-Francofurti, Cassellis et hic Marpurgi distributa. Petii aliquot exemplaria a praestantissimo domino Corvino⁸ pro pretio, sed dum responsum ab eo expecto, afflictiissimo eum esse statu audio: uxor, liberi duo, totidem operarii peste mortui, infecti contagione alii^c) in familia ipsius,⁹ o vices viri pii tristissimas! Praefationem psalterii, quae in plusculas paginas meo jussu erat transfusa,¹⁰ ad te mitto legendam et amicis magnis cum salute.¹¹ Dedicatio apud Serenissimum Electorem Palatinum¹² 25 florenos mihi impetravit,¹³ intercessoribus magnis consiliariis mihiqùe perquam faventibus, domino Marquardo Frehero,¹⁴ domino Löffenio¹⁵ dominoque Lingels-

¹ Nem tudjuk, Lucius milyen könyvekkel ajándékozta meg Molnárt.

² Naplója szerint ugyan korábban, 1605. márc 7-én járt utoljára Ambergben (Napló, 41), mégis könnyen lehetséges, hogy a mindössze 30—35 km-re levő Altdorfból, ahol tanítványaival tartózkodott (vö. köv. j.), vagy azok otthonából, a még közelebbi Engelsbergből (Napló, 44) 1606 folyamán is ellátogatott Ambergbe.

³ Molnár 1605. jún. 18-tól 1606 októberéig tartózkodott az altdorfi egyetemen, Sebald és Peter Stanzing nevű tanítványaival (Napló, 42—44).

⁴ Zsoltárfordításán (RMK I. 407) 1606. márc. 9—szept. 23. dolgozott (Napló, 42—44); ki-nyomtatása 1607. ápr. 22—máj. 12. tartott (i. h. 46).

⁵ Heidelbergbe 1606. nov. 14-én érkezett (Napló, 45).

⁶ Vagyis zsoltároskönyvből 400-al kevesebb példányt nyomtak, mint később a Hanau-i Bibliából (vö. Életrajz, 146).

⁷ Zacharias Palthenius frankfurti nyomdász, akivel Molnár előzőleg, 1607 februárjában tárgyalt, csupán 30 tiszteletpéldányt helyezett kilátásba (Napló, 204).

⁸ Christoph Rab (1552—1620), zürichi származású nyomdász, 1580-tól Majna-Frankfurtban, 1585-től Herbornban, 1595—1599 Siegenben, majd újra Herbornban működött, haláláig. (Josef Benzing: Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet. Wiesbaden, 1963. — Idézve: Benzing. — 119., 191. és 391. l.) Rab a Zsoltárok kiadását kegyes fogadalmi ajándékként vállalta el. (Napló, 43., 46. és 206. k.)

⁹ Rehm Molnárhoz intézett 1607. aug. 31-i levelében szintén utal a Rab családot ért csapásra és részvétét fejezi ki (Napló, 221).

¹⁰ A külön nyomtatott előszóból Molnár más ismerőseinek is küldött. (Vö. Napló, 219. és 224. k.)

¹¹ Sem az előszót, sem Molnár egyéb ajándékba küldött művét nem sikerült megtalálnom Lucius hagyatékában.

¹² IV. Frigyes pfalzi gróf és választófejedelem (1574—1610), Molnár jótevője, akinek — Móríc hesseni tartománygróf mellett — Zsoltárait ajánlotta (vö. Napló, 487).

¹³ Vö. Napló, 47.

¹⁴ Marquard Freher (1565—1614), jogtudós, történész és nyelvész Heidelbergben, a pfalzi udvar titkos tanácsosa és diplomatája, Molnár pártfogója. (Peter Fuchs cikke: Neue Deutsche Biographie. — Idézve: NDB. — V. köt. Berlin, 1961. 392. k. I. és Napló 487.)

¹⁵ Dr. med. Löffen (Loefen), Heidelbergben, majd Nürnbergben; Molnár pártfogója. (Vö. Napló, 201., 203., 209. és 357.)

hemio.¹⁶ Illustrissimus vero Hassiae Landgravius,¹⁷ O Splendor Germaniae! O Imperii decus ingens! dici vix potest quanta me benignitate habuit, exhibuitque, frequenti alloquio me (quantulum hominem!¹⁸) clementissime dignatus.¹⁸

Hujus ego Celsitudinis munificentia nunc Marpurgensi in Academia basilice vivo¹⁹: dominorum professorum favorem in me exterior et Suae Celsitudini Grammaticam Ungaricam²⁰ conscribo.²¹ Haec enim est 17ma Lingua, quam ejus Celsitudo discere postremo coepit, in quo jam non poentendos fecit progressus.²² Celsitudini huic superiori hebdomade Smalkaldiae ut opinor, natus est^e) quintus filius.²³ Cum majoribus tribus Ottone,²⁴ Mauritio,²⁵ Wilhelmo,²⁶ Rotenberga navigavi media aestate, per Fuldam^f) fluvium Hersfeldiam,²⁷ ubi natu maximus inclytus Otto Abbas est summi monasterii a Carolo magno quondam fundati.²⁸ Sed ad Te revertor, Vir eximie, et adscribam verba clarissimi Remi²⁹ communis nostri amici, qui et mihi nuper prolixè et officiose admodum scripsit, ^g,³⁰) adscribam inquam verba ad amicum quendam meum, quibus amica tui mentio et Grynaej magni.³¹

Georgius Remus J. Combilhono³² Delphinati.

Johannes Jacobus Grynaeus Theologus Basiliensis, (cui quidem Dominus Jehova aquilinam largitur senectam) ita αὐτόπτης mihi retulit testis clarissimus dominus Ludovicus Lucius Basilea redux hospes meus. Grynaeus, inquam, vivit,

¹⁶ Georg Michael Lingelsheim, pfälzi választófejedelemségi belső tanácsos Heidelbergben, Molnár pártfogója. (Jöcher II. 2454. és Napló, 496.)

¹⁷ „Tudós” Möríc hessen-kasseli tartománygróf (1572—1632), Molnár jótevője; több egyéb nyelv mellett a magyart is megtanulta (vö. Napló, 503.)

¹⁸ Vö. Napló, 47.

¹⁹ Vö. Napló, 47. és 216. kk. — Rehm így emlékezik meg Molnár sorsának jobbrafordulásáról, Nürnbergből Luciushoz intézett 1607. okt. 29-i levelében: „Marpurgo allatae mihi sunt quas vides ab Alberto Molnare, communi amico, qui illius Principis (Germaniae principum quod citra invidiam omnium eruditissimi) favore et gratia floret. Meretur hoc pietatis, quae in homine elucet, magnitudo... Si quid respondere Molnari habes, mitte, curabitur.” (Msc Scaph 5, Vol. I, Fasc. 7.)

²⁰ Novae Grammaticae Ungaricae... Hanau, 1610. (RMK I. 422.)

²¹ Megírásához 1607. jún. 27-én kezdett hozzá (Napló, 47.)

²² Vö. Életrajz, 140. kk.

²³ Hermann, 1607. aug. 15—1658. (Johann Hübner: Drey hundert und drey und dreyßig Genealogische Tabellen... Leipzig, 1712. 209. tabella.)

²⁴ Otto, 1594—1617. (Uo.)

²⁵ Moritz (1600—1612), akit apja 1610-ben a marburgi egyetem rektorává nevezett ki (uo. és ADB XLIII. Leipzig, 1898. 39); Molnár neki ajánlotta magyar nyelvtanát 1610-ben. (RMK I. 422.)

²⁶ V. Vilmos (1602—1637), apja lemondása után, 1627-től hessen-kasseli tartománygróf. (Hübner i.h. és ADB XXII. Leipzig, 1885. 282. k., XLIII. Leipzig, 1898. 39. kk.)

²⁷ Vö. Napló, 47.

²⁸ Az utolsó hersfeldi apát, Joachim, halála után 1606-ban Otto (ld. fent, 24. j.) lett az apátság „administrator”-a (nem „apátja”!): vö. ADB XXII. Leipzig, 1885. 272. és Napló, 50.

²⁹ Georg Rehm (Remus), 1562—1625, augsburgi patricius családból származott, Tübingenben és Bázelen 1579—1588 folytatott tanulmányait jogi doktorátussal zárta le, később Nürnberg város jogtanácsosa lett. Ismert jogtudós, nyelvész és költő volt. (Die Matrikel der Universität Basel, II. 353. és Rüschi i. m., Schaffhauser Nachrichten, 1967. dec. 14., 592. sz.) Molnárhoz őszinte barátság fűzte; számos Molnárhoz írt levele ismeretes (vö. Napló, 508). — Rehm Luciushoz intézett leveleiben (Msc Scaph 5, Vol. I, Fasc. 7.) meglepően nagy tájékozottsággal és megértéssel ír Magyarországról, Bocskai szabadságharcáról és a magyarországi vallásszabadság kérdéséről (vö. különösen az 1605 és 1608 közöttiek). Természetesen sok szó esik közös barátjukról, Molnárról is: az érdekesebb részüketek ld. a megfelelő Molnár-levelek jegyzeteiben.

³⁰ Ez a levél hiányzik Molnár levelezéséből. (Vö. Napló, 210. kk.)

³¹ Johann Jakob Grynaeus (1540—1617), nagyhatású bázeli református lelkész és „antistes”, 1575-től professzor; 1584—1586 a heidelbergi egyetem református irányú átszervezője. (Kurt Guggisberg cikke: NDB VII. Berlin, 1966. 241.)

³² Jean Combillon, Payerneből. A bázeli egyetemre 1597 szeptemberében iratkozott be (Die Matrikel der Universität Basel, II. 455); 1607-ben Sedanból levelezett Molnárral (Napló, 216). — Rehm Combillonhoz írt levelének teljes szövege: Napló, 210. k.

valet, floret, docet, concionatur, jam sexagesimum septimum agens annum etc ... Norimbergae XVIII Julii; haec Remus.

Has tui popularis virtutes,³³) dilectissime frater Luci, tibi Deus ter optimus maximus largiatur et conduplicet gratiose. Desino, ne propterea prolixitate tibi sim molestus. Novi de statu hujus regionis et academiae quod scribam, nihil habeo. Vicini Ubiquitarii³³ Gissenses furunt more suo, et nescio quam academiam cyclopico molimine se brevi condituros³⁴ gloriantur, jactant, scripturiunt. Sed prodest exerceri pietatem Electorum Dei. Caeterum rogo te amicorum svavissime, ne graveris fasciculum meum his additum Ratisponam transmittere.³⁵ Puto ferrariorum navigationem apud vos continuari: hac occasione ¹⁾ poteris procurare; si quid expenderis in ejus curam, rependam libenter ubi significaveris. Literas, si quibus me beare voles, curabit clarissimus et omni observantia dignissimus noster Remus. Saluta quaeso officiose amicos communes dominum Rectorem Wigandum Spanhemium,³⁶ dominum Ladislaum,³⁷ dominum Lupichium³⁸ et hospitem tuum Tigurinum nepotem Zwinglianum,³⁹ Geuderorum⁴⁰ praeceptorem.

Bene et feliciter vale et innpera tuo obsequentissimo tuique observantissimo

Alberto Molnar
Ungaro

Datum Marburgi, 18. Augusti, anno Da paCeM nobIs IehoVa!

[Lent: „Georgius Sumerus Neahusius Palatinus”⁴¹ hat soros üdvözlete, azonos keltezéssel.]

a) quae: quod—ból átjavítva.

b) Sigena utólag a sor fölé írva.

c) alii után que áthúzva.

d) homi- után a sor végén fölösleges zárójel.

e) Utána egy második *est* áthúzva.

f) Az eredetiben: fulda

g) scripsit után fölösleges zárójel. Valószínűleg a mellékmondatot kezdő „qui” elől maradt le a párja.

h) virtutes előtt a sor fölé írva, majd áthúzva: tui

i) occasione végén egy m áthúzva.

³³ A „szigorú” lutheránusok, akik a reformátusokkal folytatott úrvacsoratanbeli vitában gyakran hivatkoztak, Lutherhez hasonlóan, az „ubiquitas” (Krisztus teste mindenütt jelenvalóságának) tanára. (Vö. H. *Graf* cikkét: Die Religion in Geschichte und Gegenwart. 3. kiadás. — Idézve: RGG³. — I. köt. Tübingen, 1957. 30. h.)

³⁴ A giesseni egyetemet a Marburgból elbocsátott szigorú lutheránus teológusok alapították, ünnepélyes megnyitása 1607. okt. 7-én volt. (H. *Steitz* cikke: RGG³ II. Tübingen, 1958. 1571. kk.)

³⁵ A „fasciculus” valószínűleg Magyarországra küldött leveleit tartalmazta.

³⁶ Wigand Spanheim (megh. 1620), ambergi rektor, a pfälzi református egyháztanács tagja. (Jöcher IV. 716. és ADB XXXV. Leipzig, 1892. 59.)

³⁷ Johann Ladislaus (16. sz. közepe — 17. sz. eleje), 1576-tól hallei, majd meisseni rektor, 1592. után conrector Ambergben. (Jöcher II. 2202. és Jöcher, Erg. III. 1034. k.)

³⁸ Bizonyára Georg Lupichius ambergi lelkész (megh. 1594) valamelyik fia, talán Joachim, aki 1605-ben Heidelbergben tanult és később Ransbachban volt lelkész. (Vö. M. *Weigel*, J. *Wopper*, H. *Annon*: Ambergisches Pfarrerbuch. Kallmünz, 1967. 90. l.)

³⁹ Valószínűleg Andreas Zwingli (1586—?), a reformátor utolsó férfitóda, aki főiskolai tanulmányai közben halt meg (Historisch-biographisches Lexikon der Schweiz. — Idézve: HBLS. — VII. köt. Neuenburg, 1934. 782. l.), talán éppen Ambergben.

⁴⁰ Talán a nürnbergi patricius Geuder von Heroltzberg családjáról van szó. (Vö. Jöcher II. 974.)

⁴¹ Bizonyára Georg Sommer (Summer), 1584—1615 neumarki diakonus, később 1625-ig ambergi református prédikátor. (Ambergisches Pfarrerbuch, 140.)

Sok üdvözlét neked, hön szeretett Lucius uram, te nagynevű férfiú!

Midőn az előző esztendőben könyvekből álló ajándékaidnak örvendezve távoztam Ambergből, s útnak indultam Heidelberg felé, hogy majd Altdorfban kiadhassam zsoltáraitam, megígértem, hogy ajándékaidat viszonzni fogom, és tudósítani foglak szándékaim megvalósulásáról; és bár lelkem mélyéből fogadtam meg azt, amit máskor is már olyan gyakran véghezvittem, mégis: a sokféle elfoglaltság s a nehézkes utazások ezúttal meggátoltak benne s elvontak tőle. Most azonban megragadom ezt az alkalmat, s leveletem, mely lelkem irántad való hajlandóságának, nagy szeretetének és szolgálatkészségének tanúja, vidám kézzel és serény elmével írom neked.

De még ezúttal sem tudlak kielégíteni fogadásom szerint, te leginkább lelkem vágyai szerinti férfiú, s nem tudok neked átnyújtani hozzád méltó viszont-ajándékot sem. Hiszen a te pillantásodra is alig méltó (s neked semmilyen tekintetben sem hasznos) zsoltáiraimból sincs kezemen olyan példány, amelyet alkalmasint elküldhetnék neked. 1100 példányt nyomtattak ki belőlük, nekem alig 40-et adtak át, s ezeket én egytől egyig szétesztogattam siegeni, heidelbergi, frankfurti, kasseli és itteni, marburgi barátaim közt. Kértem néhány példányt pénzért ama kiváló Corvinus úrtól, de miközben a választ vártam, értesültem, hogy igen súlyos sorscsapás érte: felesége, két gyermeke s ugyanannyi alkalmazottja pestisben meghalt, s másokat is megfertőzött már háza népéből a járvány: ó, milyen nagyon szomorú sorsa ez ennek a jámbor férfiúnak! A zsoltároskönyv előszavát, melyet utasításomra valamivel több példányban húztak le, üdvözlétemmel együtt elküldöm neked és nagy barátainknak. Az ajánlás a fenséges palatinátusi választófejedelemsnél számomra 25 Ft-ot eszközölt ki, nagy jóakaróim: Marquard Freher, Löffen és Lingelsheim urak a nagytanács tagjainak közbenjárására. Azt meg alig lehet szóval kifejezni, hogy Hessen nagyméltóságú tartományi grófja — Ó, Germánia fényessége! Ó a Birodalom nagyszerű ékessége — mekkora nyájassággal fogadott és gyakori megszólításával a legkegyesebben kitüntetni méltóztatott engem (ekkorácska embert!).

Éppen ömagassága bőkezűségéből fejedelmi módon élek itt, a marburgi akadémián, a profesz-szor urak irántam való jóindulatát tapasztalom, és ömagassága számára írásban összeállítom a magyar nyelv nyelvtanát. Ez ugyanis a 17. nyelv, amelyet ömagassága most legutóbb elkezdett tanulni és amelyben máris szép előrehaladást tett. Ömagasságának egyébként múlt héten született Schmalkaldenben az ötödik fiúgyermek. A három idősebbikkel, Ottóval, Móriccál és Vilmossal a nyár közepén a Fulda folyón Rotenburgból Hersfeldig hajóztam, ahol is a legidősebb fiú, a nemes Ottó, az egykor Nagy Károly által alapított főmonostor apátja. — De visszafordulok most hozzád, kitűnő férfiú, s megírom neked közös barátunk: a nagyhírű Remus szavait, aki ugyan még nekem is csak nagyon futólag és nagyon kötelességszerűen írt a minap; s mint mondtam, ezúttal azokat a szavait írom meg, amelyeket egyik barátomhoz írt; e szavak közt baráti említés esik rólad is és a nagy Grynaeusról is:

„Georg Remus a dauphiné J. Combillon-nak.

Amint azt a szemtanú, a nagynevű Ludwig Lucius úr, ki Bázélból visszatérőben vendégem volt, elmondotta: Johann Jakob Grynaeus bázeli hittudós (akinek életét a Jehova Isten hosszabbítsa meg a legvégső határig) — szóval ez a Grynaeus jó egészséggben van, sőt virul, tanít, prédikál, jóllehet már hatvanhatedik évében van stb.... Kelt Nürnbergben, július 18-án.” — Ezek Remus szavai.

Legkedvesebb Lucius testvérem, a te kedves emberednek ezeket az erényeit adja meg neked a háromszorosan legjobb és leghatalmasabb Isten, és kegyesen duplázza is meg azokat. De abbahagyom most, nehogy hebehurgya bőbeszédűségemmel terhedre legyek. Nincs semmi újságom, amit erről a tájról s az akadémiáról megírhatnék neked. A szomszéd giesseni ubiquisták szokásuk szerint dühöngenek, s azzal hencseregnek, hogy rövidesen nem tudom én miféle akadémiát fognak küklopsi erőfeszítéssel megteremteni. De többet ér az Isten választottainak jámborságát gyakorolni. Egyébként kérlek téged, kedves barátom, ne terheltelessé az idemellékelt csomagocskámat átküldeni Regensburgba. Gondolom, hogy folytatódik nálatok a vásárúrok hajózása, talán ezen az úton el tudod intézni. Ha valami kiadásod lenne, mihelyt jelezni fogod, azonnal megtéritek. Ha meg akarsz örvendeztetni leveleddel, a nagynevű, minden tiszteletre legméltóbb Remusunk elvállalja annak továbbítását. Kérlek, üdvözzöld illendőképpen közös barátainkat: Wigand Spanhemius rektor urat, Ladislaus urat, Lupichius urat, s a te zürichi vendégedet a Zwingli-unokát, a Geuderek tanítómesterét.

Élj jól és boldogan, s rendelkezéssel velem: a te hű és engedelmes magyarod

Molnár Alber

Kelt Marburgban, 1607. augusztus 18-án

2. Marburg, 1607. szeptember 8. — *Intézkedett, hogy küldjék meg neki zsoltároskönyve egy példányát. Kéri a címzettet, teológiai munkáját, melyet már korábban egyszer eljuttatott hozzá, küldje meg még egyszer, mert példányát elkérték tőle. Üdvözlőket küld s az utóiratban marburgi híreket közöl.*

[Címzés a levél külső részén:] Clarissimo viro, Domino Magistro Ludovico Lucio Basiliensi, et illustris Gymnasii Electorii Ambergae Praeceptorii fidelissimo, amico suo per dilecto et honorando. Ambergae.

Salutem Plurimam.

Superiori mense, clarissime Domine Luci, literas ad te dedi,¹ quas si recte acceperis, est quod gaudeam. Nudiustertius scripsi Francofurtum ad dominum Corvinum² typographum Herborensem, eumque rogavi, ut meo pretio tibi per dominum Schönfeldium³ vestratem mittat exemplar Psalterii mei Pannonici.⁴ Facturum spero et te rogo, ut accipias placide munus exiguum amici tui amantissimi. Librum tuum Germanicum, ubi collatio est Augustanae confessionis et doctrinae Ubiquitatis,⁵ extorsit ex me quidam nobilis, vir bonus. Fac, mi amice, ut habeam denuo. Gratias et vices referre conabor. Saluto officiose collegas tuos honorandos, dominum Wigandum,⁶ dominum Ingolsteterum,⁷ Ladislaum,⁸ Lupichium⁹ et oeconomum vestrum dominum Jonam.¹⁰ Nequeo enim scribere nunc plura, ita sum occupationibus districtus. Ignosce itaque praeproperae scriptioni, et tuis observantem me literis dignare tuis; gratum animum et officia mea vicissim spondeo et defero. Bene vale, vir observande et amice dilectissime. Datum Marburgi, 8. Septembris, anno 1607.

Tuus ex animo sincero

Albertus Molnar

[Külön, kisebb papírdarabon utóirat:]

Post scriptum, Clarissimo Domino Magistro Lucio.

Dominus Eglinus¹¹ Tigurinus bene valet, nuper filius ei^a mortuus. Dominus Jacobus Lorhardus¹² Sangallensis ad suos remissus est cum honorario centum florenorum, ut ajunt, et itineris expensarum refusione. Duos secum adolescentulos discipulos suos huc ex patria^b adduxerat, quorum alter hic est sepultus. Dominus

¹ Fent, 1. sz. levél.

² Ld. fent, 1. sz. levél, 8. j. — Molnár Rabhoz intézett levele ismeretlen (vö. Napló, 483).

³ Johannes Schönfeld, 1603 és 1620 között ambergi nyomdász (*Benzing*, 6); Molnár máskor is küldött vele könyveket és leveleket barátainak (Napló, 355).

⁴ Vö. fent, 1. sz. levél, különösen 4. j. — Lucius megkapta és meg is köszönte a zsoltároskönyvet (Napló, 236).

⁵ A mű pontos címe nem állapítható meg. Úgy látszik, Lucius valóban megküldte Molnárnak (vö. Napló, 236).

⁶ Ld. fent, 1. sz. levél, 36. j.

⁷ Johannes Ingolstetter (1562—1619), az embergi iskola rektora, majd 1601-től városi orvos (Jöcher II. 1886).

⁸ Ld. fent, 1. sz. levél, 37. j.

⁹ Ld. fent, 1. sz. levél, 38. j.

¹⁰ Ismeretlen.

¹¹ Rafael Egli (Iconius), 1559—1622; zürichi református lelkész, 1607-től professzor és prédikátor Marburgban. (HBLS II. Neuenburg, 1924. 790. és Zürcher Pfarrerbuch 1519—1952. Kiadta Emanuel Dejung és Willy Wuhrmann. Zürich, 1953. 252. l.) Üdvözlőverset írt Molnár lakodalmára (Napló, 451).

¹² Jakob Lorhardus (vagy Lothardus) marbachi útjáról Lucius is megemlékezik válaszában (Napló, 236). Egy „Jac. Lorhardus” 1597- és 1623-ban kiadott műveit idézi Jöcher, Erg. III. 2142.

Marcus Beumlerus¹³ nuper misit nostro Eglino suam Hipotyposim Theologiae,¹⁴ misit et domino Vultejó,¹⁵ eum rogans ut commendet Illustrissimo Principi nostro Mauritio.¹⁶ Hujus enim Celsitudini dedicavit. Sed forsan librum vidisti. Ego inspexi quidem, sed legere nondum licuit. Sunt qui putent dominum Beumlerum huc vocatum iri.¹⁷ Inter quos hospes meus Magister Cunradus Vietor.¹⁸

Magnificus Academiae nostrae ° Rector Johannes Hartmann¹⁹ doctor medicinae Ambergensis est, te amat tibi que favet optime. Dominus Casparus Wibmer²⁰ Ambergensis et Ehemius²¹ Heidelbergensis te salutant. Bene vale.

Albertus Molnar

- a) Recte: ejus
- b) ex patria utólag elválasztva.
- c) nostrae utólag a sor fölé írva.

Magyar fordítása:

Sok üdvözlét!

Nagyhirű Lucius uram, az előző hónapban küldtem neked egy levelet, ha rendben megkaptad, örömömre szolgál. Tegnapelőtt írtam Frankfurtba Corvinus úrnak, a herborni tipográfusnak, s kértem őt, hogy az én költségeimre küldjön neked Schönfeld úr, a ti földitek útján egy példányt az én pannón Zsoltároskönyvemből. Remélem, meg is fogja tenni; téged pedig kérlek, fogadd szívesen szerető barátod csekély ajándékát. Azt a német nyelvű könyvedet, amelyben az ágostai hitvallásnak és az ubiquitas tanának egybevetéséről van szó, kicsikarta tőlem egy jóember, egy nemes. Tedd már meg, barátom, hogy ismét hozzájuthassak. Megkísérlem majd, hogy hálás legyek s viszonzozzam. Tisztelettel üdvözlöm a te tiszteletreméltó kollégáidat: Wigand urat, Ingolsteter urat, Lupichius, Ladislaust és gondnokotokat, Jonas urat. Most nem tudok többet írni, annyira lekötnek elfoglaltságaim. Bocsáss meg tehát e hevenyészett írásomnak, és méltass leveledre engem, tisztelődet; viszonzásul odaigérem neked s fel is ajánlom hálás lelkemet s szolgálataimat. Légy jó egészségben, tiszteletreméltó férfitű és nagyon szeretett barátom. — Kelt Marburgban, 1607. szeptember 8-án. Igaz lelkéből a tied:

Molnár Albert

Utóirat a nagyhirű magister Lucius úr számára.

A zürichi Eglinus úr jó egészségnek örvend, a minap azonban meghalt a fia. A Szent Gallen-i Jakob Lorhard urat — ahogyan beszélük — hazaküldték száz forint honoráriummal és útiköltségének megtérítésével. Két fiatal tanítványát elhozta ide magával; közülük az egyiket itt temették el. — Marcus Beumler úr a minap küldötte meg a mi Eglinusunknak a Hipotyposis theologiae [„Teológiai példatár”] c. művét, de megküldte Vultejus úrnak is, kérve őt, hogy ajánlja fenséges fejedelmünknek,

¹³ Markus Bäumlér (1555—1611), református lelkész, a görög nyelv és a teológia professzora Zürichben (HBLs I. Neuenburg, 1921. 537. és Zürcher. Pfarrerbuch, 186): előadásait Molnár is hallgatta. (Napló, 12. k.)

¹⁴ Hypotyposis theologiae methodice et scholastice exarata: tribus libris distincta a Marco Beumlero... Tiguri MDCVII.

¹⁵ Hermann Vultejus (1561—1634), teológus és jogtudós, a marburgi egyetem professzora és 1605-től kancellárja, hesseni diplomata. (Jöcher IV. 1759. k.)

¹⁶ Ld. fent, 1. sz. levél, 17. j.

¹⁷ Bäumlér azonban Zürichben maradt haláláig (Zürcher Pfarrerbuch, 186).

¹⁸ Conrad Vietor, 1597—1607 marburgi professzor; ekkor, családját elhagyva, Törökországba vándorolt és zsidó vallásra tért (ADB XXXIX. Leipzig, 1895. 686). Molnár nála bérelt ebédet 1607-ben, majd az időközben elvált Vietornét, Kunigunda Ferinarit, feleségül vette 1611-ben (Napló, 53).

¹⁹ Johannes Hartmann (1568—1631), ambergi születésű orvos, a marburgi egyetem matematika-, majd 1609-től első kémiaprofesszora, hessen-kasseli udvari tanácsos. (Jöcher II. 1381. k. és Günther Kerstein cikke: NDB VII. Berlin, 1966, 744). Molnárral levelezett és lakodalmára üdvözlő verset írt. (Napló, 451. k.)

²⁰ Ismeretlen.

²¹ Talán a pfälzi kancellár Christoph Ehem fia, aki 1592-ben nősült meg Heidelbergben. (Eckehart Fabian cikke: NDB IV. Berlin, 1959. 342. k.) Egy pfaffenhofeni „Ehemius praefectus”-t említ Molnár is (Napló, 72).

Móricnak. Ugyanis ömagasságának dedikálta. — De talán magad is láttad már ezt a könyvet. Én belenéztem ugyan, de nem jutottam még hozzá, hogy elolvassam. Vannak, akik úgy gondolják, hogy meg fogják ide hívni Beumler urat. Köztük van vendéglátó gazdám, Conrad Vietor magister is. Akadémiánk nagyságos rektora, Johann Hartmann, az orvostudomány doktora, ambergi. Szeret téged, s kitűnő véleményrel van rólad. Üdvözlöl téged az ambergi Caspar Wibmer úr, s a heidelbergi Ehemius. Jó egészséget kívánok

Molnár Albert

3. Marburg, 1607. október 31. — Megismétli korábbi levelének lényegét, tudósítja a marburgi legfrissebb hírekről, és továbbítja Hartmann rektor üdvözlését.

[Címzés a levél kültetén:] Clarissimo Domino Magistro Ludovico Lucio Basiliensi, in Illustri Gymnasio Ambergensi docentium collegae doctissimo ac fidelissimo, Domino et amico suo percharo. Zu Amberg.

Salve plurimum Vir Clarissime, mi Domine Luci, Amice dilecte!

Occasione proximarum nundinarum Francofurtensium literas aliquas ad te exaravi,¹ easque isthic domino Schönfeldio² vestro curandas tradi jussi; rogavi item dominum Corvinum,³ typographum Herbornensem, scriptis ad eum literis, ut tibi exemplum mitteret mei Psalterii⁴ Ungarici⁴; fecisse eum spero; et si singula te recte accepisse intellexero ex tuis desideratissimis, laetabor maxime; statum vestrum intelligere cupio. Nos, Dei beneficio, hic recte vivimus, cessavit hic nos territans ante pestis, et viget dominorum dominorum professorum industria, studiosorum quoque augecit frequentia. Audimus et speramus Illustrissimum principem nostrum Mauritium, Hassiae Landgravium⁵ etc. brevi adventurum ad nos, et mansurum hic aliquandiu. Sed opinor clarissimum dominum Eglinum⁶ de rebus singulis hujus loci uberius ad te perscripturum, ideo hic brevis ero. Teque hisce divinae gratiae et protectioni commendo. Habes hic egregios populares Tigurinos et Bernates, quos unice amo omnes. Tuos collegas saluto amanter et officiose. Magnificus noster Rector, dominus Johannes Hartmannus⁷ te salutatur officiose. Bene et feliciter vale, mi amice et frater in Christo charissime et interpellationem tumultuariam in bonam partem accipe. Dabantur Marburgi, ultima Octobris 1607.

Tui observans et amans
Albertus Molnar.
Ungarus

a Utána áthúzza: mei

Magyar fordítása:

Sok üdvözlétet küldök, nagyhirű férfiú, Lucius uram, szeretett barátom!

A legutóbbi frankfurti vásár alkalmával egy levelet intéztem hozzád, és átadtam azt az innen induló földiteknek, Schönfeld úrnak, hogy juttassa el: egyidejűleg levélben felkértem Corvinus urat, a herborni tipografust, hogy küldjön neked egy példányt az én magyar Zsoltároskönyvből; remélem, ezt meg is tette; és ha ezeket mind rendben megkaptad, akkor én, ki egy vagyok az utánad igen vágyódók közül, nagyon fogok örülni; szeretném már azt is tudni, hogy vagytok. — Mi itt; Isten jóvoltából megvagyunk jól; a korábban bennünket rémületben tartó pestis megszűnt nálunk,

¹ Ld. fent, az 1. sz. levelet.

² Ld. fent, 2. sz. levél, 3. j.

³ Ld. fent, 1. sz. levél, 8. j.

⁴ Ld. fent, a 2. sz. levelet.

⁵ Ld. fent, 1. sz. levél, 17. j.

⁶ Ld. fent, 2. sz. levél, 11. j.

⁷ Ld. fent, 2. sz. levél, 19. j.

megéledt a professzor urak szorgossága, s a hallgatók száma is növekedőben van. Úgy halljuk, s egyben reméljük is, hogy fenséges fejedelmünk Móríc, Hessen tartományi grófja, stb. rövidesen megérkezik hozzánk, s egy ideig itt is marad. De úgy vélem, hogy a nagynevű Eglin úr minden egyes itteni dologról bővebben ír majd neked, épp ezért én ezúttal csak rövid leszek. Téged pedig e soraimmal az isteni kegyelemnek és oltalomnak ajánlak. Kitűnő zürichi és berni barátaidat, akik itt vannak, mindnyájukat szeretem. Kollégáidat szeretettel és köteles tisztelettel üdvözlöm. Nagyságos rektorunk, Johann Hartmann úr tiszteletadással üdvözlő tégea. Él jól és boldogan, kedves barátom és testvérem a Krisztusban, s jó oldaláról fogd fel sürgető zaklatásaimat.

Kelt Marburgban, 1607. október utolsó napján. A téged tisztelő és szerető magyar

Molnár Albert

4. Hanau, 1608. április 28. — 1607. november 19-i levelét 1608. március 26-án kapta kézhez. Most csak röviden ír, s megküldi a magyar protestáns rendek és prédikátorok Bocskai István mellett kiadott Apológiáját. Nagyon el van foglalva, a magyar bibliát korrigálja, amelyet két sajtó nyom. Kéri írjon. Üdvözleteket továbbít.

[A dedikált küldemény, illetve nyomtatvány egyik üres oldalára írott levél. A küldemény címe:] Viro Clarissimo Domino Magistro Ludovico Lucio Basiliensi, inillustri Gymnasio Ambergensi Praeceptoris fidelissimo ac eruditissimo, Domino et amico mihi multum dilecto et honorando. Ambergae.

Salve iterum, mi clarissime Luci!

Magnae meae occupationes faciunt, quo minus respondere queam ad amicissimas et eruditissimas literas tuas 13. Calendas Decembris a Te scriptas¹ et redditas mihi 26. Martii 1608, Marpurgi. Unde secessi Hanoviam et hic corrigo Biblia Ungarica duobus prelis subjecta.² Hinc meae occupationes, quae me plura nunc ad te scribere prohibent. Accipe itaque hanc Apologiam,³ ceu grati animi in te mei arrham,

¹ Lucius 1607. nov. 19-i levelének szövege: Napló, 235. kk.

² Eszerint a Hanaui Biblia (RMK I. 411) nyomtatását korábban kezdték el, mint azt Molnár május 2-i naplóbejegyzése alapján gondolhatnánk (Napló, 49).

³ Apologia et protestatio legatorum et ecclesiarum Hungaricarum, adversus iniquissimas Monacho-Iesuitarum criminationes, quibus ...Dominum Stephanum Dei gratia Hungariae et Transylvaniae Principem, gentemque Hungaricam, in odia et contemtum... Germaniae Principum inducere ... volentes, Arianismi insinulare non sunt veriti. Bartphae excudebat Iacobus Klös. Anno MDCVIII. (Vö. Révész Kálmán: Bocskay István apologiája. Protestáns Szemle, XVIII. évf. 1906. 5. füz. 304. kk. 1.) — Sem a levélnek az Apológiára vonatkozó szavai, sem a röpirat címlapján olvasható ajánlás nem utalnak arra, hogy Molnár annak újabb kiadásához Luciustól kért volna segítséget. Barátja, Rehm azonban 1607. máj. 28-án Nürnbergben kelt levelében — melyhez csatolta Molnár fenti levelét az Apológiával — felhívta Lucius figyelmét az Apologia protestáns szempontból nagy jelentőségére és egyenesen felkérte, találjon módot a kiadására. Leveléből kiderül, hogy Molnár neki is megküldte a röpirat egy példányát és bizonyára fel is vetette az újrayomtatás gondolatát. „Jam de salute nostri Alberti Molnari desperaram”, írja Rehm, „et ex vivis hominem abiisse putáram, quod toto quadrimestri nil ad me dederat. Heri ergo ab eo... advolarunt litterae, quibus insertae, quas accipis tibi inscriptas, fuerant. Misit ad me exemplar Protestationis et Apologiae Hungaricarum Ecclesiarum, quam recudi etiam apud nos utile foret, quod multi male de ea gente sentiant. Si persuadere quas tuis typographis, cum non sit magni sumptus res, quaeo in id incumbe, ut in vulgus disseminetur. Audii politicam quandam protestationem Hungariae procerum extare, quae si edatur, multa mira in publicum, quae hactenus ignorentur, non sine reipublicae nostrae Germanicae, praesertim Ordinum Evangelicorum incommodo, manifestata iri. Premitur tenebris illud scriptum, quod παῖδες ἡσυχίον sit; verum interesset sciri illa, quae dicuntur. Hoc te volui, mi charissime et optime Luci.” (Msc Scaph 5, Vol. I, Fasc. 7.) — Három hét múlva Rehm már örömmel üdvözlí az Apologia megjelenését: „Ante mensem ad te dedi, meisque ab Alberto Molnare conscriptas tibique inscriptas inclusas misi. Accepisse autem te illas inde collegi, quod Apologiam Legatorum et Ministrorum Regni Ungarici Ecclesiarum vestris typis excusam viderim.” (Nürnberg, 1608. jún. 19.—I. h.) Molnár már jún. 12-én említi az Apologia megjelenését (Napló, 48). A röpirattal kapcsolatos kérdésekhez ld. még a bevezetést.

pro munere tuo literario, mihi^a multum charo.⁴ — Respondebo ad tuas literas proxima occasione, nunc inturbor; rogo tamen, ut me in hoc typographico ergastulo sudantem, literis tuis hilarare memento. Gratias referre studebo. Bene vale et salve etiam a tuo populari domino Rodolpho Lavatero⁵ Tygurino, rectore scholae hujus loci et hospite meo dilecto. Saluta ex me dominum Ladislaum,⁶ dominum Spanhemium,⁷ dominum Lupichium⁸ et alios, quos mihi favere nosti.

Tertium^b vale et boni concule audaciam tui

Alberti Molnaris
Ungarici

[Ajánlás a küldött röpirat első oldalának alján, az impresszum alatt:]

Clarissimo Viro Domino Magistro Ludovico Lucio Basiliensi, domino et amico suo percharo mittit cum salute officiosa

Albertus Molnar Ungarus

Hanovia, 1608. 28. Aprilis. Ambergam.

a) mihi előtt áthúzva: et

b) Iterum áthúzva és Tertium melléjeírva.

Magyar fordítása:

Ismételten üdvözetemet, én nagyhrű Luciusom!

Nagy elfoglaltságaim okozzák azt, hogy nem tudok válaszolni nagyon barátságos és nagyon okos leveledre, mely 1607. november 19-én kelt, s amelyet 1608. március 26-án adtak át nekem Marburgban. Ahonnan is Hanauba jöttem s itt korrigálom a két sajtó által is nyomott magyar Bibliát. Innen erednek tehát amaz elfoglaltságaim, amelyek meggátolnak abban, hogy most többet írjak neked. Vedd tehát ezt az Apológiát, mint irántad hálás lelkem zálogát a nekem olyannyira kedves írásos küldeményedért. — A legközelebbi alkalommal majd válaszolok leveledre, de most időzavarban vagyok. Téged mégis arra kérlek, emlékezzél meg arról, hogy fel kell derítened engem leveleiddel; engem, ki most itt verejtékezem a tipográfia emez ergasztulumban. Igyekszem majd, hogy megháláljam neked. Él jöl és fogadd a neked kedves zürichi Rudolf Lavater úr üdvözlését is, ki az itteni iskola rektora, s egyben az én kedves házigazdám. Nevemben pedig üdvözlöd Ladislaus urat, Spanheim urat, Lupichius urat és másokat is, mindazokat, akiket úgy ismersz, hogy kedvelnek engem.

Harmadszor is légy üdvözlőve, és magyarázd jóra a te magyar barátod

Molnár Albert
vakmerőségét.

[Az ajánlás szövegének fordítása:]

A nagyhrű férfiúnak, a bázeli Ludwig Lucius magisternek, urának és nagyon kedves barátjának küldi tiszteletteljes üdvözléssel

a magyar Molnár Albert

Hanauból, 1608. április 28-án, Ambergbe.

⁴ Vö. Napló, 236.

⁵ Johann Rudolf Lavater (1579—1625), zürichi református lelkész, a hanaui gimnázium rektora, 1611-től Zürichben a retorika és logika professzora, előbb a Collegium Humanitatisban, majd a Carolinumban. (Jöcher II. 2296. és HBLS IV. Neuenburg, 1927. 635.) Molnár a Hanaui Biblia nyomtatásának ideje alatt, 1608. ápr. 8—szept. 19. nála lakott (Napló, 48). Búcsúajándékkul két művét nyújtotta át házigazdájának. Egyik az éppen elkészült Biblia (RMK I. 411) volt, Molnár a következő ajánlást írta bele: „Clarissimo genere et doctrina viro, Domino Johanni Rodolpho Lavatero Tygurino, hospes, hospitio meo de me optime merito, amico item incomparabili aeternumque colendo et amando, in testimonium animi grati dono dedi Albertus Molnar Szenciensis Ungarus, Editor, mense Septembri Hanovia discessum parans.” (A bibliát a zürichi Zentralbibliothek őrzi, jelzete: Bibl 34 n.) Molnár másik ajándéka az 1604-ben Nürnbergben kiadott latin—magyar szótára (RMK I. 392) volt. Ajánlása: „Viro Clarissimo Domino Johanni [!] Lavatero Tygurino, Amico suo charissimo perpetuoque colendo, amoris et memoriae causa dedit autor. Hanoviae, mense Septembri 1608.” (Zentralbibliothek Zürich, XV 221.) — Lavater üdvözlő verset írt Molnár latin—görög—magyar szótárába (Hanau, 1611. — RMK I. 427).

⁶ Ld. fent, 1. sz. levél, 37. j.

⁷ Ld. fent, 1. sz. levél, 36. j.

⁸ Ld. fent, 1. sz. levél, 38. j.

5. Hanau, 1610. szeptember 18. — *Mentegeti magát hosszabb hallgatásáért, és megküldi magyar nyelvtanát. Köszöni, hogy Laskai Istvánnak segítségére volt. Lucius Bázelsebe való meghívásának híre hozzá is eljutott. Az elhunyt Polanus professzorról. Hírek saját magáról.*

[Címzés a levél kültetésén:] Clarissimo doctissimoque Viro, Domino Ludovico Lucio Basileensi, In illustri Gymnasio Electorio Ambergensi docentium collegae fidissimo, Domino amico et fratri meo in Christo charissimo, et plurimum honorando tradantur. Ambergae, in Collegio.

Salutem plurimam et perennem in Christo felicitatem.

Nimum jam diu est, vir Clarissime, mi charissime Domine Luci, ex quo nihil literarum ad te dare potuerim, occupationibus et variis profectionibus impeditus; an vero pro crebris tuis muneribus literariis¹ ullum unquam *ἀντίδωρον* tibi mittere potuerim, vix meminisse queo. Cum his nunc mitto Grammaticam meam Ungaricam,² quam ut benigne accipere et in meam gratiam per otium intueri digneris, rogo et oro. — Praeterea ingentes tuae humanitati ago gratias, pro officiis nostrati adolescenti Stephano Lascaino³ praestitis; qui scribens ad me ex Ungaria,⁴ plurimis depraeedicat tuam erga se incredibilem humanitatem atque benignitatem. Dominus Deus reddat tibi gratiam sempiternam.

Rumor ad aures meas pervenit, te Basileam in locum pie defuncti reverendi domini Polani⁵ suo tempore revocatum iri.⁶ Deus dirigat eventum ad nominis sui gloriam. Pientissimus Polanus, cum ad instaurandam Academiam Pragensem vocaretur amicorum literis,⁷ jamque operam suam fere promississet, expectans tantum publicam vocationem, hoc erat erga me animo, ut me quoque Pragensibus commendaret. Verum antequam hoc praestare posset, pro adeunda Bohemia, viam universae carnis (ut scriptura loquitur)⁸ ingressus est. Ad cujus literas postremas⁹ adhuc me responsum debere, vehementer doleo. Ex his nundinis responsum cum grammatica mea⁹ mittere decreveram, sed antevertit missionem meam mors pien-

¹ Vö. Lucius Molnárhoz intézett 1607. nov. 19-i levelét. (Napló, 235. kk.) Lehetséges persze hogy Lucius később is küldött neki könyveket ajándékba.

² RMK I. 422.; 1610. jún. 9—23. nyomtatták Hanauban (Napló, 51). — Mivel Molnár a fenti levéllel egy időben Rehmnak is írt és nyelvtana több példányának továbbítására kérte (Napló, 355. k.), így valószínű, hogy ezt a levelet és a nyelvtant is Rehm juttatta el Luciushoz.

³ Laskai István, Vízkeleti; Laskai György fia. Somorján tanult, s onnan Szenci Csene Péter ajánlásával indult el Molnárhoz 1609. márc. 20-án. A marburgi egyetemre 1609. ápr. 20-án iratkozott be, de csak rövid ideig maradt ott (Napló, 51. és 305. k.); mint a fenti levélből látható, 1610-ben már Magyarországról írt Molnárnak. — Rehm Luciushoz intézett leveleiből kiderül, hogy Laskai igen nehéz anyagi helyzetbe került s ezért Molnár ajánlásával 1609 nyarán előbb Nürnbergbe, onnan pedig Ambergbe ment, ahol Luciustól és Spanheim rektortól remélt támogatást hazautazásához: „Stephanus Laskaius Ungarus, bonarum litterarum studiosus”, írja Rehm 1609. jún. 7-én Nürnbergből (Msc Scaph 5, Vol. I, Fasc. 7.), „mihi commendatus est ab Alberto Molnare Ungaro in Academia Marpurgensi versante. Is Stephanus domum repetit, amicorumque opem-auxilium implorat, quo commodius redire queat; insumpsit enim pecunias, quas e patria attulerat... Habet etiam commendaticias ad reverendum et clarissimum virum dominum rectorem Doctorem Wigandem Spanhemium, et quia etiam a me amico commendari voluit, nolui ipsi deesse. Juvate hominem etc.” — Rehm másnap újra írt Luciushoz és Laskai otfelejtett ruháit utánaküldte egy fuvarossal. (I. h.)

⁴ Levele nem maradt meg Molnár iratai között (vö. Napló, 495).

⁵ Amandus Polanus von Polansdorf (1561—1610), híres bázeli teológus professzor, a kálvinista orthodoxia híve. (H.R. Guggisberg cikke: RGG³ V. Tübingen, 1961. 425.) 1596-ban a Bázelen átutazó Molnárt támogatásban részesítette és később is kapcsolatban állt vele. (Napló, 12., 19. és 328.)

⁶ Lucius 1611. ápr. 2-án lett professzor Bázelen. (Die Matrikel der Universität Basel, II. 383.)

⁷ Józsué 23. fejj., 14. v.; I. Péter 1. fejj., 24. v.

⁸ Polanus egyetlen Molnárhoz írt levele, amelyet ismerünk, 1609. nov. 28-án kelt (Napló, 328. k.); ebben még nincs szó a prágai meghívásról, valószínű tehát, hogy utolsó levele nem maradt meg.

⁹ Ld. fent, 2. j.

tissime ab eo obita. Deus optimus maximus excitet^c et largiatur nobis complures alios Polanos, qui poliant dextre Christianam juventutem, et doceant Ecclesiam Dei orthodoxam syncerissime.

Ego nunc Hanoviae versor in editione Dictionarii Latino—Graeco—Hungarici.¹⁰ Habito cum praestantissimo domino Thoma Willerio¹¹ Basiliensi, tui amantissimo. Hic magnam hiemis partem hoc negotio consumturus, postea revertar ad Museum Marpurgense.¹² Ubi reliqui suppellectilem meam librariam.

Saluta, quaeso, ex me venerandos Ecclesiae vestrae ministros, reverendum dominum Platonem¹³ et reliquos. Item clarissimos tuos collegas, dominum doctorem Wigandum Spanhemium,¹⁴ dominum magistrum Ladislaum,¹⁵ dominum Lupichium,¹⁶ item secretarium dominum Kleinium¹⁷ etc.

Bene et feliciter vale, vir observande, et fave tui observantissimo

Alberto Molnar
Ungaro.

Hanoviae scripsi raptim 18. Septembris 1610.¹⁸

- a) literis utólag a sor fölé írva.
- b) mea utólag a sor fölé írva.
- c) excitat-ból átjavitva.

Magyar fordítása:

Sok üdvözlétet és örök boldogságot a Krisztusban!

Nagyon hosszú ideje már annak, nagyhirű férfiú, kedves Lucius uram, amióta nem tudtam neked levelet írni, mert megakadályoztak ebben elfoglaltságaim és különféle utazásaim. De arra is alig tudok visszaemlékezni, hogy vajon a te gyakori írásos ajándékaidért valaha is tudtam-e bármiféle viszont-ajándékot küldeni neked. E soraimmal most elküldöm neked magyar nyelvtanomat; nagyon kérek, fogadd jószívvél, és a kedvemért csak úgy szórakozásképpen lapozgass bele. — Ezenkívül: nagy-nagy köszönetet mondok neked emberségedért, azért a támogatásért, amelyben fiatal honfitársunkat Laskai Istvánt részesített: írt nekem Magyarországból és áradozva dicséri iránta tanúsított hihetetlen mérvű emberségedet és jóakarodat. Az Úristen adja ezt vissza neked örökké tartó kegyelmével.

Eljutott fülemhez az a hír, hogy téged vissza fognak hívni a maga idején Bázalbe, a jámborul elhunyt tiszteletes Polanus úr helyére. Isten igazítsa el a dolog kimenetelét nevének dicsőségére. Amidőn a kegyes életű Polanust barátai levélben meghívták, hogy szervezze meg a prágai akadémiát, és ő már-már meg is ígérte segítségét, csak a hivatalos meghívást várta, akkor azzal a szándékkal volt irántam, hogy engem is ajánl a prágaiaknak. De mielőtt ezt megtehetné volna, a Csehországba való utazás helyett a valamennyi emberi test útjára lépett (ahogy azt az Írás mondja). Nagyon fájlalom, hogy utolsó levelére még most is adós vagyok a válasszal. Úgy terveztem ugyanis, hogy majd e mostani vásár alkalmával elküldöm neki a választ, nyelvtanommal együtt. De küldeményemet megelőzte az általa olyannyira jámboran elszenvedett halál. A jóságos és hatalmas Isten támasszon és ajándékozzon

¹⁰ RMK I. 427.; vö. Napló, 52.

¹¹ Thomas Willer, vagy de Villier (megh. 1616), bázeli származású nyomdász, 1601—1612 Hanauban működött; ő nyomtatta ki Molnár magyar nyelvtanát és latin—görög—magyar szótárát 1610 és 1611-ben. (Vö. RMK I. 422 és 427; Napló, 51. k. és 355.) Lucius rokona volt (uo. 361).

¹² Vö. Napló, 52. k.

¹³ Matthias Plato (1545—1617), református prédikátor, az ambergi egyháztanács tagja. (Jöcher III 1627. és Ambergisches Pfarrerbuch, 114.)

¹⁴ Ld. fent, I. sz. levél, 36. j.

¹⁵ Uo., 37. j.

¹⁶ Uo., 38. j.

¹⁷ Valószínűleg azonos azzal a Theodor Kleinneel, akinek az esküvőjén Ambergben, 1602. okt. 4-én Molnár résztvett, de esetleg azzal a „Cleinius”-sal is, akinek a levelét Rehm közvetítette hozzá. 1605. márc. 6-án (Napló, 34. és 180.)

¹⁸ Lucius 1610. nov. 13-i válaszában egyebek közt megköszönte Molnár magyar nyelvtanát, szerényen elhárította a köszönetet Laskaival kapcsolatos fáradozásaiért és örömét fejezte ki Molnár és Willer együttműködése felett. (Napló, 360. k.)

zon nekünk még sok más Polanust, hogy ők polirozzák becsülettel a keresztény ifjúságot, és ők tanít-
sák Isten igaz egyházát.

Én most Hanauban sürgölődöm latin—görög—magyar szótáram kiadása ügyében. Lakásom
a kiváló bázeli Thomas Willerius úrnál van, aki nagyon szeret téged. — Itt töltöm majd el
ebben az ügyben a tél nagyobbik felét, utána pedig visszatérek a marburgi akadémiára. Ott hagytam
ugyanis a könyvtáramat.

Kérlek, üdvözzöld nevemben gyülekezetetek lelkipásztorait, Platon tiszteletes urat és a többieket
is. Nem különben nagynevű kolléga-uraidat is, Wigand Spanhemius urat, Ladislaus magister urat,
Lupichius urat, hasonlóképpen Klein titkár urat stb.

Élj jól és boldogan, tiszteletreméltó férfiú, és légy jó szívvel a te szolgálatkész magyar barátodhoz

Molnár Alberthez

Hanauban írtam ezt, sebtében
1610. szeptember 18-án.